

A közvetlen demokrácia a reformáció és felvilágosodás korában (elméletek és intézmények)

"A modern demokrácia a reformáció gyermeke... a vallási forradalom jogszerűsítéséhez két alapelvnek a proklamálása volt szükséges – a szabad kérdés és a minden hívő papsága –, amelyek a politikai forradalom kezdeteit is képezték."

C.Borbeaud (Prise of Modern Democracy in Old and New-England)

1. A demokratikus állam építésének két formája alakult ki két-három évszázad alatt a fejlett társadalmakban. Az egyik modell szerint a népakarat kifejezésének legjobban funkcionáló módja a képviseleti rendszer. Ez a modell az angol felvilágosodás politikai irodalmában formulázódik meg (talán legtisztábban J. Locke munkáiban) és az angol parlamentarizmusban öltött testet. A francia felvilágosodás nagy teoretikusa J.J. Rousseau ezzel szemben a közvetlen demokráciát minősítette a legtökéletesebb demokráciának. Elméletének társadalmi tapasztalati alapjai a svájci kantonok gyakorlatából származtak. Valószínűleg az angol parlament hamarabb vált modern értelemben vett alkotmányos jogintézménnyé, mint a referendum, iniciatíva stb. Svájcban. Ez utóbbi intézmények azonban már évszázadokkal korábban is ténylegesen működő intézmények voltak Svájcban. Nem is kell tehát a primátus kérdéséről vitatkozni – például azért sem, mert a Magna Chartában rögzített népi (akkor még nemesi, majd átértelmezve polgári) ellenállási jog az angol közvetlen demokrácia "harci" intézményeként már a XIII. században alkotmányos állami szabályban rögzítésre került. A két úttörő társadalom politikai rendszerében a demokrácia építés fő formája mellett meg voltak, illetve felfejlődtek a hatalomgyakorlás másik módjának jogi, vagy de facto intézményei. Végeredményben minden modernizálódó társadalomban vegyes modellben jelenik meg a demokrácia. A előbb említett két tiszta modell nem is létezik, "csak" annyi az igaz hogy a két forma elemei milyen arányban kapcsolódnak össze, a kettő közül melyik a meghatározó az egész hatalomképzési rendszerben. A strukturális funkcionalizmus, illetve a rendszerelmélet azt vallja, hogy a társadalmi képződményekben a dinamikai egyensúly biztosítja az optimális hatásfokot. Témánkra kivétve ez azt jelenti, hogy a közvetlen és képviseleti demokrácia két fő társadalmi funkciót testesít meg. A képviseleti intézmények jelentik a társadalmi minőséget, a szakszerűséget, a professzionalizálást, a

gyors döntéshozási képességét. A közvetlen demokrácia intézményeinek értékei elsősorban a kontroll funkcióhoz kapcsolódnak. A társadalom többsége a növekvő professzionalizáció mellett jó értelemben vett "laikusokból" áll. A "laikusoknak" joguk van beleszólni abba, hogy a professzionisták (pl. hivatásos politikusok, párt és parlamenti vezetők stb.) hova és milyen eszközökkel akarják vezetni őket. A "laikusnak" joga van akarata kifejezésére a társadalmat érintő alapvető kérdésekben kívülről, felülről hozott döntési célok és eljárások el vagy el nem fogadásáról. Mindez azon a sok évszázados társadalmi tapasztalaton alapul, hogy a nagy katalizmákat sokkal inkább a kontrollálatlan nagy emberek, professzionisták, szakértők okozták, sem mint a laikusok. Természetesen egyetlen pillanatig sem vitatom, hogy ellensúlyozatlan laikus embercsoport is milyen társadalmi károkat tud okozni (pl. a forradalmakban irracionálizmusba torkolló mozgalmakban stb.).¹

A közvetlen demokrácia másik alapfunkciója az embertől elvehetetlen alapjogok, érdekek érvényesülésében való állásfoglalás joga. E tekintetben nem lehet kivételezett helyzetben a hivatásos a "laikushoz" viszonyítottan. Így "minden ember" joga, hogy állást foglaljon jogi státusát döntően alakító normák elfogadásának megerősítésében vagy elvetésében. A nép alkotmányozó hatalma például jelenti azt, hogy mindenki szavazhat alkotmány elfogadásáról vagy módosításáról.²

A laikus joga, hogy véleményt nyilvánítson olyan tervekről, vagy döntésekről, amelyek a területi szuverenitás rendszerében elfoglalt helyét érintik. Nemzetközi viszonylatban ez pl. a népek önrendelkezési jogának gyakorlását érinti. (Sok buktatóval és manipulációval.)³ Joga van abba is beleszólni, hogy sok év(tized, század) óta meggyökeresedett területi pozíciójának megyéhez – városhoz – való tartozásának tényéhez kitart-e vagy sem, azok megváltoztatásához hozzájárul-e vagy sem.

A "nép", mint kontrolláló tényező megjelenhet minden olyan ügyben, amely a társadalom tudati állapotának felmérésére, valamilyen tervbe vett akarat mikénti fogadtatásának objektív ellenőrzésére szolgál. A svájciak pl. nagyon konzervatívok voltak a nők szavazati jogának kérdésében. A férfiak parlamentje nem kívánt ügydöntő szerv lenni ebben a változtatásban s több napirendre tűzött népszavazás megghiúsította e jog kiterjesztését. "végül is" a svájciak megadták a nőknek a szavazati jogot.

• Sorolhatnánk még azokat a tárgyköröket, amelyeket a nép közvetlen törvényhozó hatalma történetileg egyes országokban kialakított jog vagy de facto (jog nélkül is ténylegesen működő) intézménnyé tett. Mivel ez hosszú történeti áttekintést kíván, megpróbáljuk a közvetlen demokratikus eszmerendszer és joggyakorlat klasszikus francia forradalom előtti periódusát áttekinteni. E történeti folyamat több szempontból is tanulságos. Ezekben az évtizedekben még nem dőlt, hogy a közjogi akaratképzés jövőbeli fő kifejezési formája melyik lesz, a közvetlen demokratikus vagy a képviseleti. Felállíthatjuk azt a tételt is, a közvetlen demokratikus követeléseket a polgárosuló társadalmak azon csoportjai vallották magukénak, amelyek a társadalmi

¹ A közvetlen és képviseleti demokrácia viszonyáról lásd a hazai alkotmányjogi irodalomból: *Beér-Kovács-Szamel: Magyar Államjog* (Szerk.: Beér János), Tankönyvkiadó Bp., 1968., 239 s. köv. p.; *Alkotmánytan, Századvég Kiadó, Budapest 1993.*, 61. s. köv. p.; *Szentpéteri István: The theoretical basis and institutions of direct democracy. In: Human Rights in Today's Hungary. Ld.: Dr. Márta, Katona, Soltész, Mezon, Budapest 1990.*, 206. s. köv. p.; Thomas E. Crovin: *Direct Democracy* Harvard University Press, Cambridge-Messachusetts-London: England 1989., 21. s. köv. p.; *Dezső Márta: A közvetlen demokrácia és a képviselet, kandidátusi disszertáció egyik fejezete.*

² A laikus és a professzionista viszonyáról lásd *Szentpéteri István: Democracy and Competence.*

³ *Vö.: Bibó István: Különbség, Budapest, 1990, 281. s. köv. p.*

haladás (társadalmi-gazdasági-politikai modernizáció) élvonalát alkották. Végül azt a tételt is "megkockáztatjuk", hogy a közvetlen demokrácia elsődlegességének, vagy egyáltalán létének veresége akkor következett be, amikor a forradalmi, modernizációs mozgalmak elitjei meggyengültek és a polgárság – annak modernizálódó csoportjai – megkötötték történelmi kompromisszumaikat a tradicionális társadalmi csoportokkal. Ez a vereség csak ott nem következett be, vagy nem volt totális mértékű, amely társadalmakban – különleges, szerencsés körülmények között – nem volt teljes, kialakult feudális viszonyrendszer, és ahol nem épült ki ennek politikai struktúrája a monarchia. Ilyen szituáció, illetve társadalmi közeg, pedig csak Svájcban, illetve az Egyesült Államok tagállamaiban volt. (Ez utóbbiban azonban a demokrácia – és annak közvetlen népakarat kifejezési formájának – az volt a "biztosítéka" annak idején, hogy a politikai jogok gyakorlásának lehetőségétől megfosztottak a legveszélyesebb nagy társadalmi csoport a négereket.) Minden demokratikus közösség évtizedes, sőt évszázados tapasztalata, hogy a demokráciával az élhet, akinek közösségi magatartását, habitusát, integrációs készségét a társadalmi csoportot már hosszabb időn keresztül megfigyelhette. A közvetlen demokratikus jogok gyakorlásában résztvevők legfontosabb "kelléke" a társadalmi-közösségi szocializáció, integráció. Minden demokratikus képződmény ezért szoros feltételeket támaszt az idegenekkel, bevándorlókkal, külsőkkel szemben. Ezt modern korban legjobban az állampolgársági jog megadásának nehézségi foka fejezi ki. (Ez, mint tudjuk, Svájcban igen bonyolult és sok feltételhez lett kötve.). Mindezek mellett is e két társadalom lett a közvetlen demokrátiás mozgalmak szilárd bázisa, a formák jogintézménnyé válásának terepe.

2. A kapitalista termelési viszonyok kibontakozása elindította a polgári forradalmak sorozatát, amelyek a feudális államhatalom megdöntéséhez vezettek. Mindazokon a területeken, ahol a tőkés termelés elemei kialakultak, kedvező feltételek születtek feudalizmus ellenes eszmeáramlatok és tömegmozgalmak kibontakozására. A tömegek forradalmi aktivitásának megalapozásában és elindításában igen jelentős szerepük volt a leendő társadalom demokratikus berendezkedéséről szóló tanoknak, majd e programok kivitelezésére tett kísérletek során szerzett tapasztalatoknak. A feudális társadalmi rend elleni támadás az állam fő támaszát jelentő katolikus egyház dogmáinak kritikájával indulhatott meg.

A polgárság ebben a korszakban még társadalmilag gyenge, s ez a magyarázata annak, hogy ideológiája – leplezve feudalista államellenes céljait – mint a *vallás megreformálására irányuló elképzelések láncolata jelent meg*. A vallási reformerszmék azonban megrendítették a feudalizmus politikai stabilitását is. A reformok lehetőségének hallgatólagos elismerése, abba való beletörődést jelentett, hogy az évtizedekkel előbb még tüzzel-vassal pusztított különböző eretnenségek kiiríthatatlanok, sőt működésüktől bizonyos fokú legalitást sem lehet többé megtagadni. Ha a vitákban többnyire még vallási dogmákról folyt is a szó, mind nyilvánvalóbbá vált, hogy előbb-utóbb a "világi rend" valamiképpen reformjának is eljön az ideje.

A reformáció alapeszméje a régi "tökéletes" állapotokhoz való visszatérés. A reformátorok mindezt elsősorban – ha nem is kizárólagosan – az egyházon belüli eltorzulások, deformálódások megszüntetésére vonatkoztatták. E követelések nyomán azonban parasztok és kézművesek mihamarabb a régi – "tökéletes"-nek idealizált – társadalmi viszonyok visszaállításának lehetőségére is gondoltak. A hajdani,

"tökéletesebb" társadalmi berendezkedés képe a parasztság tudatában még nem is sülyedhetett olyan mélyre. Sok helyen ugyanis a közelmúltban zajlott le az a folyamat, melynek során a korai kapitalizálódás – a feudalizmus pusztításaitól több-kevésbé megmenekült – falusi földközösségeket is kikezdte, és gyors bomlásnak indította. A parasztok emlékezetében a földközösségi életforma szakasza, az újkorral kezdődő megpróbáltatásokhoz hasonlítva úgy élt, mint a nyugalom és a biztonság hajdani boldog állapota.

A reformáció egyházszervezeti vonalon az "igazi", a megromlás előtti", azaz őskeresztényi egyházrend visszaállításának szükségességét a társadalmi viszonyokra is kiterjesztették. Akár az ősi egyház, akár a régi faluközösségi szervezet (mark) visszaállítása is lebegett a reformátorok, illetve követőknek a szeme előtt, mindenképpen az egyházi és világi élet olyan irányú átalakításának szükségességéből indultak ki, amelyet – ha ők ezt a szót nem is használják még – a demokratizmus, és ezen belül is döntően a közvetlen demokratikus elemek igénye jellemez.

A reformáció különféle irányzatai a nép közvetlen hatalom gyakorlásának az elvét más és más fokozatig közelítették meg programjukban. A legmesszebbre ezen a téren a plebejus demokrata Münzer Tamás jutott, aki vallásbölcseleti és politikai elveiben is sokkal radikálisabb volt, mint Luther Márton. Az általa irányított mozgalom tömegakcióinak kibontakozása idején egyúttal tanúi lehetünk annak, hogy miként elevenedtek fel a primitív demokratikus formák.

Münzernél a vallási reformprogram már teljesen összefonódott a társadalmi viszonyok átalakításának követelményével. Hiveinek nagy része kifejezetten a bomlásnak induló mark közösségi rend helyreállítását remélte tőle. E társadalmi igénynek megfelelően több vonatkozásban is felvetette azt a követelményt, hogy a régi nemzeti alkotmány egynemelyik intézményét vissza kell állítani. A "régi" helyreállításának követelése mellett nála azonban egy sor teljesen új igény is jelentkezett. Ha a követelések megfogalmazásában sokszor hivatkozott is a "régi jó rend"-re, a program egészéből nyilvánvalóan kitűnt, hogy mennyire "új" lenne az, ha a benne foglaltak megvalósulnának. Az a kísérlet, hogy a nemzeti szabadság elveit összekapcsolja az új társadalmi-politikai viszonyokkal, nála sok utópisztikus vonást tartalmaz, azonban maga a kezdeményezés a társadalmi szükségletek felismeréséből származott. Programjában számos közvetlen demokratikus elem szerepelt. "A fegyver hatalma – ismerteti Münzer követelésének e részét Szmirin – az egész közösség kezében van, a fejedelmek nem urai, hanem szolgái a fegyvernek. Ezért a bírósági tárgyalásokon; ha a hatóság helytelen ítéletet hoz, az ott levő keresztényeknek, ezt meg kell akadályozniuk... Világosan megmondtam a fejedelmek előtt, hogy minden hatalom a közösségé, amely áthatja és visszaveheti."⁴ Az egységes és oszthatatlan köztársaságon – amelyet a régi német birodalom helyére kívánt állítani – mint Szmirin hangsúlyozza, "ma már nem államot értettek, hanem a társadalmat, amely felszabadult mindenféle felette álló osztályszervezet alól."⁵ Arra vonatkozóan, hogy a hatalmat a közösség milyen formában veheti vissza, illetve hogyan gyakorolhatja majd, még nem volt konkrét terve, de Dániel könyvére (VII. 27.) hivatkozva határozottan követelte a hatalomnak a nép számára való átadását. Számos megnyilatkozása mutatta, hogy az új

⁴ M.M. Szmirin: Münzer Tamás népi reformációja, BP, 1954., 268–269. p.

⁵ Szmirin, i.m. 267. p., "Isten országán – mondja Engels – Münzer nem mást értett, mint olyan társadalmi állapotot, amelyben nincsenek többé osztálykülönbségek, nincs magántulajdon és a társadalom tagjaival szemben önálló, tőlük idegen államhatalom." Engels, A német parasztháború, Bp., 1949., 69. s. köv. p.

társadalmi rendszert, a demokratikus közösségek szövetségének képzelte, ahol minden közösségben a legfelsőbb ügyintéző hatalmat a polgárok összessége gyakorolta volna.⁶

A modern demokratikus fejlődésre a lutheri reformációnál sokkal nagyobb hatásuk volt a kálvini tanoknak. A polgári irodalom maga is hangsúlyozza ezt a körülményt.⁷ *Hogyan hatottak Kálvin nézetei a modern demokratikus gondolkodás fejlődésére?* Egyrésről az újkori demokratikus igények elméleti alapozásával, másrésről azzal, hogy egyházalkotmányának kidolgozásával, és annak a genfi egyház szervezeten belül való keresztültvitelével, világi területre is alkalmazható demokratikus formarendszerre nyújtott sémát. A kálvini tanok – a reformáció általános téziseinek megfelelően – abból indulnak ki, hogy az egyház rendje évszázadok alatt, az eredeti ősi egyházi berendezkedéstől elfajult, eltorzult. *Az őskeresztény egyház egész szervezete és működése az egyház tagjainak az ügyekben való személyes közreműködésén – azaz a közvetlen demokrácián – nyugodott.*⁸ Az egyházfejlődés néhány évszázada után, különösen pedig a középkor világi hatalomra törő pápáinak uralma alatt, ezek a demokratikus hagyományok teljesen megsemmisültek. A reformáció feladata az, hogy ez a torzulást felszámolja, az eredeti őskeresztény egyházi berendezkedés demokráciáját a korabeli viszonyok között felújítsa. Hogy milyen volt az ősi kereszténység egyházalkotmánya, azt Kálvin – hitvitákban szokatlan módon – nem csupán a Biblia értelmezésével igyekezett megvilágítani, hanem az ókori görög és római társadalmi szervezetről hozott példákkal is dokumentálta. A vitatott teológiai kérdések mellett részletesen kifejtette nézeteit az egyházkormányzat rendszeréről, sőt a polgári kormányzat különböző formáiról is.

Az egyházzervezet alapegységévé a gyülekezetet kell tenni, ahol a tagok összessége hoz határozatot minden fontosabb kérdésben.⁹ Ennek az elvnek a leszögezése után követeli azt, hogy az egyház valamennyi tisztségviselőjét válasszák. Az őskeresztényeknél az egyház gyakorlatából Pál apostol egyházzervező módszereit tartja követendőnek, mert "ő a nép szavazata szerint szokta választani a püspököket... isten ígéje szerint az egyház szolgájának törvényes elhívása abban áll, ha azokat, akik

⁶ Münzer a reformációt népi értelemben használta. "A paraszti plebejus tábor követeléseit abban az értelemben támasztja alá az Evangéliummal, hogy a szentírása átfogja a nép legaktuálisabb szükségleteinek egész szövénnyét és egyesíti harcának minden célját, a legközelebbieket éppúgy, mint a legtávolabbiakat. Ugyanakkor a szentíráson alapuló társadalmi szervezetet az egyetlen lehetséges formának tartja, hogy az egész nép mozgalmát összpontosítsa és kezére juttassa a politikai ellenőrzést." (Szmirin, i.m. 270. p.) "Münzer – írja A.M. Gyeborin –, Lutherrel ellentétben, a népjogok doktrínáját hirdette, a demokratizmusnak és a nép mindenhatóságának elveit fogalmazta meg. Münzer azt tanította, hogy minden hatalmat át kell adni az egyszerű népnek". Az újkor társadalmi és politikai tanai, Bp., 1962., 71. p.

⁷ Az angolszász polgári történet és politikatudomány ezt egyértelműen hangsúlyozza. Vö.: C.S. Lobingier: The Peoples Law... 23. p.; J. Hatschek neves német államjogász szintén a reformáció mozgalmához vezeti vissza a modern demokratikus törekvéseket, ő is elsősorban a Borgeaud megállapításaival érvel. Vö.: J. Hatschek: Allgemeines Staatsrecht II. Teil. Das Recht der modernen Demokratie, Leipzig 1909., 6. p. A magyar alkotmányjogi irodalomban a reformáció és a demokratizálódás összefüggéseiről Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962., 29 s. köv. p. ír bővebben.

⁸ Az ősi egyház demokratikus jellegét a református egyháztörténet általában hangoztatja később is. "Kezdetben amennyire az újszövetségi iratok gyér tudósításaiból ismerni lehet, az egyház szervezetének demokrácia alapja volt. A vének a néppel egyetértőleg intézték el az egyház ügyeit; maguk az apostolok mint Jézus megbízottjai s az evangélium kezesei állottak az egyház felett, önként elismert tekintélyben. Az intézkedéseket nem önkényesen tették, hanem javaslatként terjesztették a gyülekezet elé, s csak azután léptették életbe, ha elfogadtatták." Wurga Lajos: A keresztény egyház története. Sárospatak 1906. I. köt. 78. old.

⁹ A gyülekezet önállóságának eszméje Svájcban nem volt új követelmény, mert már Zwingli is megfogalmazta, de a gyülekezetnek – mint a tagok összességének – legfelsőbb szervként való elismerése Kálvin reformeszméjének egyik forradalmain új magja volt. Vö. C.S. Lobingier: The Peoples Law... 30. p

alkalmasnak látszanak a nép akaratával és helyeslésével válaszadják meg.¹⁰ Az ősi egyházban az *ítélkező hatalmat* az öregek gyülekezete gyakorolta, amelyet Kálvin kifejezetten "világi" szervezethez hasonlított. "Ez a gyülekezet olyan volt az egyházban, amilyen a városban a tanács." A cypriánusi korszakban ezt a hatalmat a püspökök az egész papsággal végezték, de úgy, hogy "a vizsgálatból a nép se legyen kizárva."¹¹ Kálvin az *ősi egyházszervezet közvetlen demokratikus intézményeinek emlékét azért elevenítette fel, mert az újkori egyházban ezeket valamilyen formában fel akarta élesíteni.* Az egyházi demokrácia helyreállításának követelése reformatori tanainak sarkalatos tételeit képezte.

Kálvinnak a demokráciára vonatkozó felfogását még jellegzetesebben tükrözi gyakorlati egyházszervező munkája. 1914-ben, száműzetéséből Genfbe való visszatérése után egyházközségének szervezetét és működését stabil alaponormában lefektetett, szilárd keretek közé kívánta szorítani. Voltaképpen fegyelmi szabályzatot, egyházi alkotmányt dolgozott ki gyülekezete számára.¹² (Ordinnances Ecclésiastiques de l'Eglise de Geneve.) Ennek segítségével akarta elejét venni annak, hogy a genfi egyházon belül újból egyes csoportok vagy egyének ragadják magukhoz a hatalmat, és ismét olyan önkényes határozatok szülessenek, mint amelyet pl. ő is elszenvedett előzőleg száműzetésének kimondása során. A mintegy 200 szakaszból álló szabályzattervezetet közzétette azzal a céllal, hogy a gyülekezet tagjai tüzetesen megvitathassák azt. Később összehívta a Szent Péter templomba az egész gyülekezetet, és ott a tanács jelenlétében a szabályzat minden egyes szakaszát felolvasták, és a gyülekezet elé bocsátották szavazás végett. Ezután az egész gyülekezet – templomban levő 2–3 ezer szabad polgár – ünnepélyes és szigorú fogadalmat tett arra, hogy a szabályzatban foglaltakat betartja és betartatja.

Az egész eljárás mintegy *őse* volt az *angolszász jogfelfogásban később gyökeret verő közvetlen, népi alkotmányozási jognak.* A genfi egyház működési szabályzata – alkotóinak véleménye szerint – az "ősi" demokratizmus követelményeinek megfelelően született meg, voltaképpen azonban egy teljesen *új eljárás keletkezéséről volt szó.* Új maga az egyház alkotmány lefektetésének gondolata, mert az ősi egyház csak szokás alapján kialakult keretek között működött. De új az a módszer is, ahogyan ezt az írásba foglalt alkotmánytervezetet az egész közösség elé viszik, és szavazásra bocsátják. Végezetül az is novum, hogy az alaponorma érvényesítésének végső biztosítóka a közösség tagjainak a támogatása lesz, akik ebbeli kötelezettségükre ünnepélyes fogadalmat tesznek.

Nem kívánjuk részletesebben vizsgálni azt a kérdést, hogy milyen tényezők hatottak Kálvinra demokratikus eszméinek megalapozásában, de kézenfekvő az összefüggés működési helyének (Genf város) hagyományos demokratikus intézményei

¹⁰ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. Pápa 1910. II. köt. 349–350. p. A további példákat is abból a korszakból veszi, amidőn még a demokratizmus elemei nem semmisültek meg. Hivatkozik pl. I. Leó tételeire: "Akinek mindenekelőtt kell jármia, az mindenkitől választassék", helyesli az antiochiai zsinat határozatát, mely megtiltotta, hogy "bárkit is rá erőszakoljanak a népre annak akaratára ellenére". I.m. II. köt. 316. p.; Lásd továbbá: Lobingier: i.m. 29–30. p.; Wurga Lajos, A keresztyén egyház története. Sárospatak, 1906., I. köt. 175. p.

¹¹ Kálvin: i.m. II. köt. 495. p.

¹² E szabályzat kidolgozásáról, illetve megszavazásáról szóló leírás Pattison: "Essais" (Oxford 1889. II.) 26–27. oldalain található. Idézi G.S. Lobingier, The Peoples Law... 32. p.

és az általa kidolgozott és ajánlott szervezeti formák között.¹³ Nem véletlen, hogy Svájc – mint az ősi nemzeti társadalmi szerkezet mondhatni legérzékenyebb európai rezervátuma – a modern polgári demokratizmust megalapozó reformatori tanoknak megtermékenyítő talajává vált.

Kálvin demokratikus egyházalkotmánya példaként lebegett a más államokban alakuló reformatori egyházközösségek előtt, másrésztől azonban *hatott a társadalom politikai irányítására vonatkozó elképzelésekre és elméletekre is.*

A Kálvinizmus ideológiájának elterjedési vonalai Európa-szerte azokba az államokba vezetnek, ahol a termelőerők fejlettsége folytán a társadalom haladó erői a feudalizmus két bástyája; a monarchia és a katolikus egyház elleni megmozdulásokra készülődtek. A reformáció demokratikus eszméinek terjedésében különösen két körülmény *játszott nagyobb szerepet.* A kálvinizmus egyházalkotmánya több vonatkozásban hasonlóságot mutatott a régi nemzeti társadalmi rend demokratikus berendezkedéséhez. *Ahol e szerkezetnek a maradványai, földközösségek és más termelési szövethatások formájában fennmaradtak, illetve ahol ezek a kapitalizálódás következtében éppen akkor bomlásnak indultak, ott különösen magának érezte polgár és paraszt ezt az ideológiát.* Ugyan a kálvini reformáció elsősorban az ősi egyházi rend helyreállítását ígérte, de egyúttal a hagyományos mark közösségen is túlmutató, szélesebb társadalmi körre kiterjedő demokratizmus követelményének is szószólója volt. A bomlásban levő faluközösségi formák (mark, klan stb.) parasztsága a kálvini ideológiában fontos önvédelmi fegyvert szerzett világi viszonyainak megjavítására irányuló harcában.¹⁴

Az új demokratizmus ideológiája élénk visszhangra talált a céhrendszerben élő kézművesek körében is. Épp úgy, mint a paraszti földközösségi szervezetek működése, a céhek termelési ügyeinek intézése, a tagok együttműködése, termelői kapcsolataik során keletkezett vitás kérdések eldöntése – számos primitív demokratikus elemet őrzött. A céheken belül a közakarat kifejezését rendszerint a céhtagok összességének gyűlése gyakorolta. A céh a maga szűk keretei között egyszerű és korlátozott, azonban alapjában mégis demokratikus elemeket tartalmazó "alkotmányos" rendet biztosított tagjai számára. A céhek szabályzata – mint egy alkotmány – összefoglalta azokat a jogokat, amelyek a céhtagokat a céh közös ügyeinek intézésében megillette, és amilyen kötelezettségek az egyes személyekre hárultak. A céh tehát a feudális termelési viszonyok béklyói közepette a kézművesség egy részének éppen úgy viszonylagos szabadságot biztosított, mint amelyet a faluközösség különböző formái a parasztság számára.¹⁵ A korai kapitalizálódás – a manufaktúrára való áttérése keresztl – kikezdte a céhrendszer hagyományos szerkezetét, és ezekben a felbomló közösségekben a reformáció által hirdetett "vissza az ősi eredeti állapothoz", éppen úgy várva-várt

¹³ Borgeaud ismerteti azt, hogy Genf közhatalmi szervezete miként épült fel Kálvin idejében. A hatvan tagú kis tanács és kétszáz tagú tanács alkotta a jogszabályokat. A polgárok általános tanácsa választotta a magisztrátusokat, és hagyta jóvá a jogszabályokat. Vö. Lobingier: i.m. 31. p. Genf város politikai szervezetének fejlődésére, a kálvini hatásokra vonatkozóan; lásd továbbá S. Deploige: The Referendum... 50. p. 2. jegyzetét.

¹⁴ A nemzeti szervezeten fennmaradó formáiról (mark, klan, mir stb.) Horváth Pál: A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai c.) Bp., 1960.) könyve részletesen tárgyalja az idevonatkozó irodalmat és érinti a faluközösség szervezetének politikai vonatkozásait is. Pl. 158., 159., 182., 183., 192. stb. oldalak

¹⁵ A középkori angol céhek primitív demokráciájáról lásd S. és B. Webb: Demokrácia, Bp. 1909. I, 8. p.; C.S. Lobingier is több céhszabályzatból szolgált dokumentumokat idevonatkozóan. Vö. C.S. Lobingier: The Peoples Law... 20. s. köv. p.

eszmeként hatott és terjedt, mint a földjüktől megfosztott és elűzött parasztok körében. Az előbbi társadalmi szerkezeti feltételektől eltekintve is, bármelyik *függetlenségétől megfosztott, kezdődő nemzeti érzésében megsértett, régi politikai intézményeitől erőszakkal eltiltott nép számára, az elvesztett önállóság visszaszerzésének reményét a reformáció táplálta és erősítette.*

Nem véletlen, hogy a nép hatalmát hirdető reformatori eszmék elsősorban Skóciában és Wallesben találtak leglelkesebb követőkre, ahol a társadalmi ellentmondások halmozódva jelentkeztek. Ezeken a területeken a klan intézményét ebben az időben indította bomlásnak a korai kapitalizálódás, s az ennek következményeként keletkező társadalmi feszültséget hatványozta az angol királyok erőszakos terjeszkedése következtében erjedő gyűlölet. Hasonló tényezők játszottak közre a kálvinizmus térhódításában a mai Hollandia területén is. Itt szintén éltek a nemzeti társadalmi szerkezet egyes maradványai, s a spanyol elnyomók igájának a lerázása, a függetlenség kivívása a nemzeti mozgalmak központi kérdése volt. Minél erősebbek voltak az új elemek az egyes fejlődésnek induló államok társadalmi gazdasági rendjében, annál inkább növekedett ott a következetesebb, radikálisabb reformatori eszmék iránti érdeklődés.¹⁶

A kálvini egyházi-demokrácia elveinek az államszervezetre való átültetése és alkalmazása területén különösen fontos szerepük volt az angolszász reformatori egyházközösségeknek, illetve az angol forradalomnak. A feudális önkény elől Svájcba menekülő britek hazájukba visszatérve, hozzáfogtak a kálvini tanok széles körű propagálásához. Kálvin Intitútiója lett az angol puritán mozgalom fő szellemi ihletője. Különösen három névhez fűződik a demokratikus eszmék terjesztése: Thomas Cartwright, John Knox és Andrew Melville. Cartwright lelkesen terjesztette azt az egyházszervezeti elvet, hogy minden tisztségviselő megválasztását az egész kongregációnak kell jóváhagyni. A presbitériánus egyház-szervező Melwill Skóciában ezt a követelményt már számos helyen keresztülvitte a gyakorlatban is. Robert Brown – Cartwright tanítványa – Chambridge-ben készült munkájában, tapintatosan fogalmazva, a polgári kormányzat rendszerével szemben is felvetett ilyen igényeket. A polgári magisztrátusok – mondja – olyan személyek, akiket isten hatalmazott fel, de a nép választásával, illetve jóváhagyásával alkalmaznak.¹⁷

Az Angliában kialakuló *puritán* mozgalom egyre élesebben szembekerült a feudális egyházzal és a vele szorosan összefonódó királyi uralommal. A Tudor Mária alatt kiűldözött hívek, miután I. Erzsébet alatt Angliába visszatértek, a leghevesebb harcba keveredtek a hivatalos angol államegyházzal. A puritánok programjában az egyház és állam demokratikus alapra való helyezésére irányuló követelések egyre nyilvánvalóbban összekapcsolódtak. Éppen ezért az anglikán egyház püspökei a maguk

¹⁶ Laboulaye Eduard is megállapítja, hogy Kálvin a "hevesebb szellemek" előtt népszerűbb, mint Luther, aki a vallást "alá vetette a fejedelmeknek", s így a monarchia számára is elfogadhatóvá tette a reformáció ezen irányát. "Kálvin eszméi nagy sikert arattak; az általa szervezett és igazgatott genfi köztársaság a protestáns egyházak előtt a kormányformának mintaképévé lett. Minden hevesebb szellem Kálvin hitvallását téve magáévá, mely intézményeinek merevségénél fogva sokkal erősebb ellentétben állt Róma szertartásaival és szokásaival, mint a lutheránus disciplina, Genf lett a hollandi, a skót és a francia egyházak mintájává." *Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története*, Pest, 1870., I. köt., 1125. p.

¹⁷ *Mather: Model of Church and Civil Power* című könyvéből idézi G.S. Lobingier: *The Peoples Law...* 39. s. köv. p.

szempontjából nem is alaptalanul emlegették vádként a puritánokkal szemben, hogy "népuralomra törekszenek".¹⁸

A nép közreműködésével alkotott egyházalkotmány kálvini példája feltartóztathatatlanul terjedt és hódított az angolé, illetve skót presbiteriánusok között, s innen már csupán egy lépés volt az a gondolat, hogy ezt a módszert "világi" (állami) területen is alkalmazni lehetne. Nem jártak ezért egészen helytelen úton azok a közjogászok, – pl. J. Hatschek sem – akik a nép alkotmányozó hatalmának jogintézményét visszavezették a puritán egyházi demokrácia kialakuláshoz.¹⁹ Nagy hiba lenne azonban az, ha nem ismernénk fel, hogy a közvetlen demokratikus program állami életbe való átültetési kísérlete a polgári forradalom energiáiból táplálkozott. A forradalmi tömegek mozgalma adta meg a döntő lökést abba az irányba, hogy a demokráciát az emberek polgári viszonylataiban is meg kell teremteni.

3. Az angolszász állami fejlődés két nagy eseményéhez fűződik a közvetlen demokratikus formák állami szinten való megjelenése. Az első az angol forradalom, a másik az amerikai angol kolóniák megalakítása és önálló államiságuk kivívása.

*A kálvinizmus angolszász vonatkozású elméletét és gyakorlatát a puritanizmus alakította ki.*²⁰ A puritán mozgalom eszmeileg kikezdte az angol abszolút monarchia alapjait. E mozgalom a XVII. század első harmadának vége felé egyre nagyobb erőt és aktivitást merített a kialakuló polgári tulajdon és a régi feudális államhatalom ellentétéből. Ez az ellentét még hosszabb-rövidebb ideig vallási mezben jutott kifejezésre, de ennek burka alól egyre ellenállhatatlanabban tört felszínre a társadalom materiális szükségletei által diktált politikai program.²¹

A puritán mozgalom ideológiájának – éppúgy mint általában minden forradalmi ideológiának – egyik fő feladata az volt, hogy a tömegeket felkészítse a forradalomra, politikailag mozgósítsa és felsorakoztassa őket a forradalmi felkelés idejére. A korabeli

¹⁸ Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870., I. köt., 128. p. Az anglikán egyház majdnem ugyanolyan ellenszenvet tanúsított a radikálisabb kálvinistákkal szemben, mint a katolikus, és ugyanúgy üldözte is őket. Mint I. Jakab állítólag megjegyezte, a két egyház között vajmi kevés különbség volt: "az anglikán istentisztelet nem volt egyéb, mint a mise, csakhogy rosszabbul énekelték". (Bancroftot idézi Laboulaye, i.m. 126. p.) Vö. továbbá W. A. Dunning: A History of Political Theories, Form Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 205. p.

¹⁹ J. Hatschek: Allgemeines Staatsrecht II. Teil. Das Recht der modernen Demokratie, Peipzig, 1909., 27. p. A nép alkotmányozó hatalma kifejezést – amellyel a következőkben számos alkalommal találkozunk – a polgári államok vonatkozásában természetesen csak úgy szabad értelmeznünk, hogy a burzsoá alkotmányosság szerint a "nép" a választójoggal rendelkező polgárok összessége. Nyilvánvaló, hogy ez más, mint pl. a szociológiai fogalom. Az elkövetkezőkben e fogalommal találkozva – csak az adott államokban, a tárgyalott időpontban, politikai jogokkal rendelkező emberek körére szabad gondolnunk.

²⁰ A puritanizmus lényegére vonatkozóan lásd Révész Imre: Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban c. akadémiai rendes tagsági székszövegét. (én. 1–2 p.) Értékes munkaként hivatkozva R.B. Perry: Puritanism and Democracy (New-York, 1944.) c. munkáját. A puritán mozgalom eszmei alapjaival foglalkozó polgári irodalmat röviden ismerteti Makkai László: Oliver Cromwell beszédeiből, leveleiből (Bp., 1960.) c. gyűjteményes munkájának bibliográfiája. Ezek közül politikai szempontból érdekesebb G.P. Cook könyvének utóbbi kiadása (English Democratic Ideas in the XVII century. Cambridge 1898.); J.V. Allen: English Political Thought 1603–1660. London, 1938.; W.A. Dunning: A History of Political Theories. From Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 219. s. köv. p. A.L. Morton: Az angol nép története, Hungária é.n. I. köt., 228. p. A mozgalom gazdasági bázisára vonatkozóan lásd C.Hill: Economic problems of the Church from Archbishop Whitgift to the Long Parliament, Oxford 1956.

²¹ "Nem csupán egy püspök letevése az, ami boldog nemzetté tesz majd bennünket. – írja John Milton. – Más dolgokat is meg kell változtatni, nemcsak az egyházban, hanem az "életnek" mind gazdasági, mind politikai rendjében.", C. Hill: Az angol forradalom, 1640., Bp., 1948., 126. p.

angol feudális társadalom ellen irányuló bírálatban is szerepe volt "a megbontott jó rend" visszaállításáról szőtt romantikus elképzeléseknek. Az angol király "gonosz miniszterei" az utóbbi évtizedekben megsemmisítették az azelőtt pedig törvényileg is elismert régi nemesi és polgári jogokat és szabadságokat – mondták. A világi rend bajainak okait nagyjából úgy magyarázták a puritánok, mint Németországban a reformátorok a pápai vezetés alatt deformálódó, eredeti hivatását feladó katolikus egyház hibáit előidéző körülményeket.

A tanács megalakulásáról és működéséről – e forradalmi szervvel egyáltalán nem szimpatizáló – Guizot a következőket írja: "Az egész sereg közösségben cselekedett, mint független, talán ellenséges hatalom emelkedett fel és már saját kormánnyal bírt. Két tanács intézte ügyeit, az egyik a tisztek, a másik az ügynökök és lázítók által, kik a katonák által választottak. Minden oda volt irányulva, hogy ezen keletkezőben levő intézményt épségben tartsák, minden lovas és gyalogszázad két ügynököt szervezett; hogy a költségek fedeztethessenek, minden legyén, ahányszor a gyűlés egybehívatott, négy pence-t fizetett és a két tanács csak együttesen működhetett".²² Az igazi tanácsot az előbbieik közül természetesen a "láztók" alkották.

A parlament és a katonatanács mint két kormány állt szemben egymással, és hogy melyik "kormány" volt az erősebb, azt hamarosan megmutatták az események. A parlament azzal a céllal, hogy a hadsereget mint fenyegető politikai tényezőt eltávolítsa, a csapatokat Írország ellen akart vezényelni. A hadsereg balszárnya felismerte a manőverezés hátsó célját, és a katonákat a presbiteriánus többségű parlament ellen hangolta, amelynek hatása különösen akkor mutatkozott, amidőn a parlament határozatot hozott a parancsot megtagadó csapatok feloszlására. E parancsra a hadsereg nyíltan is szembefordult a parlament döntésével. A katonatanács határozatilag leszögezte, "minden hatalom eredetileg és lényegileg a nép egész testületében van".²³ Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a parlamentnek nincs joga a népakaratot valóban megtestesítő katonatanács, illetve a hadsereg ellen jogszerű intézkedéseket hozni. Közjogilag a vita abban csúcsosodott ki, hogy a választók megváltoztathatják-e a képviselők döntéseit vagy sem? A levellerek szerint igenis erre van lehetőség, a parlament viszont tagadta, hogy a választóknak van ilyen joguk.²⁴

A tisztek körében bizonytalanság ütötte fel a fejét, s a katonák elzavarták azokat a tiszteket, akik a parlamenti utasítás végrehajtása mellé álltak. A felfegyverzett tömegek közvetlen ereje diktálta a következő eseményeket: "mindnyájan... zaj és lármá között gyűlhelyeket követeltek, hol az összes sereg véleményét kijelenthesse. A katonák nevében rögtön levél intéztetett Fairfaxhoz, amelyben kijelentik, hogy amennyiben tisztjeik vonakodnának őket vezényelni, maguk is össze fognak tartani és magukat védeni".²⁵ Fairfax e nyomás alatt a haditanácsban szavazást tartott a parlamenti határozat végrehajtása vagy elvetése kérdésében. Hat tiszt kivételével a nagy többség szilárdan visszautasította a parlament döntését. A katonák közvetlen nyomására ugyancsak elhatározták azt is, hogy a "sereg szállásolási helyeit összevonandja és

²² Guizot F.: Az angol forradalom története, Pest, 1866., 370–371. p.; A.L. Morton: Az angol nép története, é.n. II. köt. 257. p.

²³ G. Davies: The Early Stuarts, 1603–1660., Oxford, 1937., 147. p.

²⁴ "The prime dispute between the Cromwellian army and the Long Parliament turned upon the demand of the soldiers that the electors should be given a final veto power over the doings of their representatives." Strackey bevezetője S.R. Honey: The Referendum Among the English c. könyvében, London, 1912., XXV. p.

²⁵ Guizot, F.: Az angol forradalom története, Pest, 1866., 372. p. (Kiemelés tőlem. Sz.I.)

általános gyűlés helyett határozand". A forradalomnak ezek az eseményei mutatják, hogy legalábbis rövid ideig a döntő erő a szervezett tömegek kezében volt, s a "kamarák tekintélye ily merész módon megvetett, idegen segély nélkül mitsem tehettek többé".²⁶

Nem véletlen ezek után, hogy a hadsereg – a felfegyverzett nép – köréből bontakozott ki az a mozgalom is, amely a forradalomban elért eredmények összegezése érdekében legfelsőbb jogszabály kibocsátását tartotta szükségesnek.²⁷ A hadsereg katonatanácsa az állami szervek felépítésére és működésére vonatkozó szabályzattervek fogalmazásánál – bár a parlamentnek mint képviseleti szervnek a szükségességét elismerte – a leveller szárny irányítása alatt mindig arra is törekedett, hogy a nép elsőbbségét a *parlamenttel szemben biztosítsa, és annak legális befolyásolására intézményeket és ellenőrzési formákat építsen ki*.

A hadsereg leveller párti vezetői részéről elhangzott nyilatkozatok többször is hangsúlyozták, hogy a legfelsőbb ellenőrző, illetve jóváhagyó hatalmat mindenkor a nép kezében kell hagyni. A nép legfelsőbb hatalmának elismerése kiolvasható Cromwellnek abból a nyilatkozatából, amelyet diktatúrájának megeremtése előtt tett.²⁸ "If I could see a visible presence of the people either by subscriptions of number I should be satisfied with it; for in the Government of Nations that which is to be looked after is the affections of the people."²⁹ A hadsereg tanácsában állítólag felvetődött az a javaslat is, hogy a parlament korlátlan hatalmának megszorítása³⁰ érdekében a népnek "negatív szavazási jogot", azaz referendum jogot kell biztosítani.

A katonatanácsot s különösen annak leveller csoportját illeti az érdem az első alkotmánylevél kidolgozásáért és elfogadtatásáért. "The Agreement of the People"-t, az első, a szó eredeti értelmében vett alkotmánytervezetet 1647-ben alkották meg, de számos átdolgozással végleges alakjában 1649-ben Károly kivégzése után jelent meg.³¹ 1649. január 4-én az alsóház kimondotta, hogy "Isten nevében a nép a hatalom eredeti birtokosa. "EZ a határozat – írja Morton – jelentéktelen lenne, ha nem támasztaná az a tény, hogy mind hangja, mind nyelve azonos az Agreement of the People szavaival."³² A "Nép szerződése"-nek az alsóház elé terjesztésekor a *hadsereg petíciót nyújtott be, amelyben követelte, hogy az alkotmánytörvényt bocsássák népi jóváhagyás alá*. A levellerek egyik vezére, Lilburne, 1649-ben javasoltak, hogy az alkotmánytörvény fölött grófságonként tartsanak népszavazást. Ez ismét annak bizonyítéka, hogy a referendum gondolata élt és hatott az angol forradalomban.³³ Innen ered az az egyes

²⁶ I.m. 372. p.; C. Hill: Az angol forradalom 1640., Bp., 1948., 69. p.

²⁷ Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága, Bp., 1953, 18. p.

²⁸ Cromwell – mint később bebizonyosodott – csak "elv"-ben tette magáévá az Agreement-ben foglaltakat: "Hamarosan világossá vált, hogy Cromwellnek és a parlamenti függetleneknek az a szándéka, hogy az Agreement papíron maradjon meg...", A.L. Morton: Az angol nép története. Hungária é.n. II. köt., 263. p. Ezt megelőzőleg azonban olyan nyilatkozatokat tett a közvetlen népi hatalom szükségességéről, amelyet éppen a politikai erőviszonyok balra fordulása megkövetelt.

²⁹ L. Strackey bevezető tanulmánya, S.R. Honey: The Referendum Among the English, London, 1912., XXVIII. p.

³⁰ I.h.

³¹ Mindkét formában közli Cardiner, Constitutional documents of the Puritan Revolution, 333, 359. p. Az 1647-ben kibocsátott formában közli B. Denewitz: Die Verfassungen der Modernen Staaten, Hamburg, 1947. I. köt. 40–41. p. Magyarul ismerteti a szerződés tartalmát Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága, Bp., 1953, 18–19. p.; Beér-Kovács-Szamel: Magyar Államjog, Egyetemi tankönyv, Bp., 1960., 32 p.

³² A.L. Morton: Az angol nép története, Hungária é.n. II. köt., 261. p.

³³ C.S. Lobingier: The Peoples Law... 64–65. p. W.A. Dunning a szerződés egyik legsajátosabb vonásának tartja a következőket: "It declared itself to be an expression of the will of the people, and made the

polgári szerzők által is elismert és alátámasztott nézet, hogy a "Nép szerződése" a parlament felett áll, azt voltaképpen a parlament által kibocsátható jogszabályokkal módosítani nem lehet, tehát a jogszabályok hierarchiájában legmagasabb rendű jogforrás. Ez az első olyan alkotmánylevél, amelynek szerzői megkülönböztették az alkotmányozó hatalmat a közönséges törvényhozó hatalomtól.³⁴ Az Agreement különleges pozícióját a forradalom törvényei között azzal szerezte, hogy bizonyos értelemben a nép közvetlen jogalkotó tevékenységének keretében született, mert a parlament kifejezetten csak a forradalmi tömegek nyomására szavazta meg.³⁵ Tény, hogy a tömegbefolyást érvényesítő leveller mozgalom bukása után az alaptörvény gyakorlati alkalmazására, érvénybe léptetésére a legcsekélyebb kísérlet sem történt. Még a polgári irodalom sem vitathatja el azonban azt, hogy a forradalom leghaladóbb periódusában a népi jogalkotás módszerét később oly határozottan elutasító állami szervek is (parlament, Cromwell) kénytelenek voltak az Agreementet jogként elismerni.

A "Nép szerződése" szerint a hatalom központi szerve a kétévenként választott népképviselői szerv lett volna. A képviselő hatalma azonban nem "eredeti", hanem "származtatott", ami abból is kitűnt, hogy bizonyos ügyek ki voltak véve a hatásköréből. A parlament hatáskörének korlátozása nagyjából azokra a viszonyokra terjedt ki, amelyeket az egyént az államhatalommal szemben védő "emberi jogok" címén munkált ki a polgári irodalom.³⁶ A képviselői szerv ezeket a jogokat, illetve szabadságokat törvényi formában alkotott jogszabályok által sem korlátozhatja és semmisítheti meg, mert *minden idevonatkozó döntés a népnek van fenntartva*. E jogoknak a kormányzat részéről történő megsértése esetén a *nép az ellenállási jogát gyakorolhatja*.³⁷ Az ellenállási jog deklarálása a nép közvetlen hatalmának elvi elismerése minden olyan helyzetre vonatkozóan, amikor a kormányhatalom megsérti a polgárok által közvetlenül vagy a legszorosabb ellenőrzésük alatt álló forradalmi szervezeteken keresztül elfogadott, illetve kikényszerített alaptörvényeket.

Ameddig az angol forradalmi alkotmányozás menetét a népiérdekek következetes szószólói a levellerek és azok balszárnyát képező diggerek diktálták, addig a "népjogok" elismerése mellett a közvetlen demokratikus elemek súlya jelentős volt a forradalmi államszervezetben. Cromwell maga is támaszkodott a levellerekre, s ebben a korszakban tett olyan nyilatkozatokat, amelyek alapján őt is a referendum hívei közé lehetett számítani. A levellerek elszigetelődése azonban hamarosan megindult.

meaning of this declaration entirely clear by providing that every individual who was included in, the people, should sign the document." W.A. Dunning: A History of Political Theories. From Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 239. p.

³⁴ Vö. Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés... 25. p.

³⁵ A polgári szerzők bizonyos fokig csökkent értékűnek igyekeznek feltüntetni az ilyen szabályt, mert nem "rendes" parlamenti eljárás útján történt a jóváhagyása. A.L. Morton is azt írja, hogy a parlamentnek csak 100 tagja maradt, "ezek fejbőlintőjánosok voltak, azt cselekedték, amit a hadsereg rájuk parancsolt". A szerződés jóváhagyásánál is a "parlament beszél, azonban a Levellereké a szó". A.L. Morton: Az angol nép története, Hungária é.n. II. köt. 261. p.

³⁶ A parlament hatásköréből kivett, közvetlenül a népnek fenntartott jogosítványokat ismerteti G. Davies: They Early Stuarts 1603–1660., Oxford, 1937., 148. p.; W.A. Dunning: A History of Political Theories. From Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 239. p.; Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés... 25. p. Jellegetes, hogy a parlament joghatósága alól kivont alapjogként szerepelt a magántulajdon sérthetlenségének elve is.

³⁷ S "That is to say, the right of resistance against the government was expressly ascribed to the people." W.A. Dunning: i.m. 239. p.

1647-ben leverték a hadseregen belüli lázadási kísérletüket, de erejüket még nem tudták megtörni. 1649-ben a grandee-k új, eredménytelen felkelésbe kergették a levellereket, s leverésük után vezéreiket agyonlőtték. Cromwell is fokozatosan szembefordult a levellerekkel, s ha diktatúrája tartalmában más célt szolgált is, módszereiben az abszolutizmus példáját követte a népi elemek ellen gyakorolt durva erőszakban. A forradalom legöntudatosabb elemeinek likvidálása egyúttal azt is jelentette, hogy a nép közvetlen részvétele a hatalom gyakorlásában az erre szolgáló intézmények teljes elhalásával megszűnt, és mint elméleti követelmény is egyre jelentéktlenebb szerepet vitt a radikálisabb angol polgári politikai irodalomban is.³⁸

Komoly formában az angol forradalom későbbi éveiben fel sem vetődött a közvetlen demokratikus intézmények alkalmazásának lehetősége. Helyenként fellehető néhány megnyilatkozás, amely a polgároknak a hatalom gyakorlásában különösen pedig az alkotmány kidolgozásában vagy elfogadásában való közvetlen részvételét kívánatosnak tartotta. Érdemi lépések azonban nem történtek a javaslatok komolyabb megfontolására sem. Nyolc évvel a "*Nép szerződése*"-nek kibocsátása után, amidőn a puritán prát megszűnt, a fiatalabb Henry Vane közzétett egy kiadványt, amelyben ismét lándzsát tört amellett, hogy a legfontosabb jogszabályokat népi jóváhagyás alá kellene bocsátani. Ebben az időben még felvetődött az a gondolat is, hogy az alkotmány elfogadására külön alkotmányozó gyűlést kellene választani, amelynek egyedüli feladata az alkotmányszöveg kidolgozása lenne. Sem a népi jogalkotás bevezetésének terve, sem pedig a külön alkotmányozó Gyűlés választásának javaslata már nem keltett valamirevaló rezonanciát az angol közvéleményben.³⁹

A közvetlen demokratikus formáknak és az ezekkel kapcsolatban kialakult politikai nézeteknek az angol forradalomban betöltött szerepét összefoglalóan értékelve, azt a konzekvenciát vonhatjuk le, hogy az ismertetett negatív jelenségek ellenére ez a forradalom mégis igen *fontos* államos volt a polgári demokrácia és ezen belül a *közvetlen demokrácia elemeinek további fejlődésében*. A közvetlen demokratikus formák társadalmi, politikai szinten való alkalmazására irányuló előző kísérletek (pl. a német parasztháború idején) nem tudtak eléggé bátran eltávolodni a közvetlen demokrácia nemzeti szervezeti formáinak hagyományaitól, s e körülmény következtében is hatásuk csak elszigetelt és korlátozott jelentőségű volt. Ezek a mozgalmak nem tudták a formákat az új viszonyoknak megfelelően továbbfejlesztetni, túlságosan erős volt még a múltba való visszatekintés.

A demokrácia kálvini koncepciójában megszületett az az elmélet, amelyik új módon, a polgárosulás követelményeinek megfelelő formában javasolta az egyházi, illetve közvetve a politikai szervezet átalakítását. Az angol forradalomban olyan kísérletnek lehetünk tanúi, amidőn a hagyományos formák továbbfejlesztésével kombinált, lényegében azonban teljesen új és közvetlen demokratikus elemekkel átszőtt politikai szervezet született meg. Csak *a forradalom tudott olyan energiát*

³⁸ A forradalmi demokrácia levellerek által kidolgozott elvei azonban hatottak később más államokban. Sőt, amint látni fogjuk, ezeknek a nézeteknek komoly szerepük volt a közvetlen demokrácia újkori koncepciójának fejlődésében. *Krisztics Sándor* is – főleg angol forrásokra hivatkozva – hangsúlyozza, hogy a közvetlen demokratikus intézmények már országokban való elterjedése kifejezetten a leveller mozgalom eszméinek továbbterjedésével állt összefüggésben. (Politika, Bp., 1931., 489. p.) Ez azzal a precizírozással érvényes, hogy a levellerek hatása különösen az angolszász világban jelentkezett, ahol példájuk valóban fontos inspirációt képezett a közvetlen demokratikus intézmények továbbterjedésében.

³⁹ *Henry Vane: A Healing Question Propounded and Resolved* (1656.), idézi C.S: Lobingier: *The Peoples Law...* 66. p.

koncentrálni, amely a közvetlen demokrácia hagyományos formáinak egyszerű visszaállítására irányuló konzervatív csábítással szemben, gyökeresen új formarendszert hozhatott létre, még akkor is, ha a régi és új intézmények között bizonyos alaki hasonlóság maradt. Az angol forradalomban a korabeli leghaladóbb elmélet párosulva a forradalmi teremtőerővel, a formák olyan skáláját hozta létre, amelyek közül némelyik a korabeli leghaladóbb társadalmi rétegek igényeit is kielégítette. A nép alkotmányozó hatalmának megkülönböztetése a közönséges törvényhozástól, és az előbbi magasabbrendűségének elismerése a közvetlen demokrácia fontos győzelme volt, az erre szolgáló formák teljes kifejeződése és gyakorlatba való állandósulás nélkül is.

4. Az angol forradalom után – illetve helyenként azzal mintegy párhuzamosan – a közvetlen demokratikus formák társadalmi szervezeti vonalon való alkalmazására az amerikai angol kolóniákban is sor került. Az angol kormányzat, felismerve az amerikai telepek gazdasági kiaknázásában rejlő nagy lehetőségeket, a mostoha viszonyok között otthont alapító pionírok számára bizonyos engedményeket tett politikai önkormányzatukat illetően. Az első települők kiszállítását és letelepítését különféle társaságok szervezték, amelyek a királytól szerzett gyarmati alapokmányok⁴⁰ alapján toborozták, nagy anyagi nyereség kilátásba helyezésével, a kivándorlókat.⁴¹ Az első amerikai angol kolóniákba települő polgárok a legharcosabb protestánsok voltak, akik vallási nézeteikért őshazájukban üldöztetést és sok hátrányt szenvedtek. Mindazokból az államokból, ahol a protestánsokat a monarchia államhatalmával összefonódó egyház kegyetlenül üldözte, tömeges kivándorlás indult meg az "új világ" felé. Az első telepesek zöme "csaknem kizárólag angol vagy (a középső államokban) holland, vagy írországi skót fajú volt".⁴² Szinte egész angol presbiteriánus egyházközségek menekültek az amerikai kolóniákba. Joggal jegyzi meg Lobingier az első amerikai településekről, hogy: "sok esetben a New England-i kolónia egyszerűen a puritán egyház áttelepülése volt az óvilágból az újba".⁴³ Az amerikai angol gyarmatokra tehát elsősorban a puritánok telepítették át azt az igényt, hogy mind az egyház szervezetet, mind pedig a kolóniák közéletét demokratikus alapokra és ezen belül pedig közvetlen demokratikus intézményekre kell felépíteni.

A kolóniák kezdetben – sajátos helyzetükből adódóan – belső közhatalmi szervezetüket illetően viszonylagos függetlenséget vívtak ki maguknak az angol központi kormánnyal szemben. A király hallgatólagosan megengedhetőnek minősítette azt a berendezkedést, amit Angliában üldözött. Ez volt szinte az ára, illetve a jutalma annak a kockázatnak, amelyet az úttörők a kolóniák akkori mostoha viszonyai között magukra vállaltak.⁴⁴ Az angol kormány már csupán a nagy földrajzi

⁴⁰ A kolóniák különböző típusairól, illetve az alapításukat és működésüket meghatározó alapvető közjogi szabályok természetéről lásd: Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés... 23–24. p.

⁴¹ Virginia – az egyik első amerikai kolónia – Laboulaye leírása szerint a következő személyek közreműködésével kapta meg alapító szabályzatát: "Virginia engedményét, az új gyarmat alapokmányát egy londoni társulat nyerte el, melynek fejei sir Gates Tamás, sir Sommers György és Hakluyt Richard, a westminsteri káptalan tagja voltak. Hakulay az a férfi, kinek Angolország Amerika gyarmatosítását köszönheti." Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870., I. köt. 83. p. A kolóniák királyi alapokmányának keletkezéséről lásd továbbá S.R.: Honey: The Referendum Among the English, London, 1912., 2. p.

⁴² J. Bryce: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája, é.n. 3. p.

⁴³ C.S.: Lobingier: The Peoples Law... 69. p.

⁴⁴ Ezt a viszonylagos szabadságot egyes polgári szerzők a szabad vállalkozás velejárójaként tüntetik fel. "A gyarmat nem volt tartománya a birodalomnak, hanem kb. olyasmi, mint napjainkban a vaspálya, vagyis

távolság miatt sem tartott komolyan attól, hogy a telepesek számára tett engedmények a birodalom dezorganizálására vezethetnek, hisz a korabeli viszonyok között a települések a birodalom többi részétől teljesen elszigetelten éltek.

Az első kolóniák⁴⁵ mintegy társadalmi politikai kísérleti telepei voltak a XVII. század legmozgékonyabb, polgárosuló elemeinek. Ezeknek zöme Angliából magával hozta vallási fanatizmussal tüzdelt szabadságvágyát, a demokratikus politikai intézmények mindenhatóságába vetett hitét. Az ellenséges környezetben kezdetben az első telepesek a termelés és együttélés olyan zárt kollektív rendjét alakították ki, amelyek bizonyos fókig hasonlítottak az Angliában e korszakban még felfalálható faluközösségi és kézműves termelési szervezetekhez. A gyarmati társadalom politikai szerveződésénél "az ősi, rég elvesztett szabadság" visszaállításának ideája, majd pedig az angol forradalom hagyományai egyaránt hatottak.

Az első telepesek életmódjáról Laboulaye a következőket írja: "Nem osztották fel a földet, hanem közösen szántottak, vetettek és arattak. A termést közös raktárba hordták össze, és minden héten kiosztottak belőle bizonyos mennyiséget az egyes családok között, a családtagok számára és szükségéhez képest."⁴⁶ E kollektív termelési mód mellett a közösség irányításának, igazgatásának is demokratikus rendszere alakult ki, amelynek mintáját a puritán egyházszervezet szolgáltatta.⁴⁷ Az egyházszervezet példájának hatását a kolóniák állami szervezetének kialakulása vonatkozásában a polgári tudomány nem alaptalanul hangsúlyozza. "Az állam egészen az egyházszervezet mintájára épült fel... mindkettő kifejezetten a megegyezésen alapult... mindkettő tiszta demokrácia volt."⁴⁸

A kolóniákban a közvetlen demokrácia formái elsősorban a jogalkotás területén jelentkeztek. A kolóniák fennállásának első éveit az általános szerződés szerint még a May Flowert és az angol közjogot alkalmazták. Hamarosan meggyökeresedett az

magánvállalkozás, mely tetszése szerint szervezheti magát azon feltételek alatt, hogy az állam törvényeit meg ne sértse. Ily módon felfogható, hogy a szabadság és függetlenség szelleme gyökeret verhetett mielőtt még az angol kormány foglalatosskódott volna azon birtokaival, melyek csak közvetve voltak övéi." Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870., I. köt., 84–85. p. Ez a magánjogi magyarázat természetesen csak nagyon felületesen érinti az angol kormányzat magatartását meghatározó igazi okokat.

⁴⁵ Az első angol telepek már a XVI. sz. végén megjelentek Amerikában. Nagyobb arányú angol kivándorlás a XVII. század első évtizedében indult meg. Vö. K. Loewenstein: Verfassungsrecht und Verfassungspraxis der Vereinigten Staaten, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1959., I. p. A puritán kivándorlók az első kolóniákat az "Új Angliá"-nak nevezett területeken, a következő helyeken alapították: Vermont, New Hampshire, Maine, Massachusetts, Connecticut és Rhode Island. Vö. J. Bryce: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája, Bp. é.n. 5. p.

⁴⁶ Laboulaye, E.: Az Egyesült Államok története, Pest., 1870., I. köt. 85–86 p. E primitív kollektivitás tényének elismerése mellett Laboulaye azonnal szükségét érezte annak, hogy itt is kifejtse véleményét a kapitalista termelési mód magasabbrendűségeiről a közös termelési formákhoz viszonyítottn. Megjegyzéseinek élet minden kollektív irányzat felé irányítva - "értékeli" az első telepeket: "E kísérlet szerencsétlen volt, nincs kedve az olyan munkához, mely nem hordja magával jutalmát... Ennélfogva a gyarmat nagyon tespedő állapotban is volt mind addig, míg erélyesebb kormányzó minden telepítvényesnek külön területet jelöltetett ki., (I.h.) Sőt ezen túlmenve, egyenesen a kapitalista termelési módnak tulajdonítja azt, hogy az amerikai telepesekben meggyökeresedett a szabad politikai berendezkedés iránti vágy. "Csak később kezdték érezni a szabadság szükségét, midőn a megszerzett tulajdonjog felébreszti a függetlenség érzelmét.", I.m. I. köt. 88. p.

⁴⁷ "A független gondolkodás és a közügyek iránti érdeklődés abból a szokásból ered, hogy az északi gyarmatosok részt vettek a kongregacionális kálvinista egyházközösségek önkormányzásában, valamint a polgári önkormányzatban." J.Bryce: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája, Bp. é.n. 3. p. Ugyanígy: Nevins-Commager: The pocket history of the United States, New-York, 1942., 16. p.

⁴⁸ Osgood: The Political Ideas of the Puritans., Political Science Quarterly. VI. 16. Idézi C:S: Libinger: The Peoples Law... 71. p. Hasonló megállapításokat tesz Tocqueville E.: A demokrácia Amerikában, Buda, 1841., I. köt., 73–74. p.

a jogelv, hogy a kolónia kormányzatára vonatkozó szabályzatokat egyedül csak a kolónia telepesei alkothatják meg. Így jöttek létre a kolóniák első alaptörvényei, alkotmányi jellegű szabályai. 1620-ban pl. ilyen módon kötöttek szerződést mindannyiuk aláírásával ellátva a "zarándok atyák", és ez a szerződés lett kolóniájuk alaptörvénye.⁴⁹ Jellemző példa a kolónia alapokmányának népi jóváhagyására Connecticut is. Az 1638-ban készült alaptörvényt 1639. június 11-én Hartfordban tartott népgyűlés ratifikálta a kolóniát alkotó három város lakossága részéről. E szabályzatban – noha nem nagyon határozott formában – már utalások vannak a népszuverenitás és a nép közvetlen alkotmányozó hatalmára, továbbá a polgárok összességét megillető azon jogokra, amelyekben keresztül elfogadják és módosítják szabályzataikat, megválasztják tisztségviselőiket stb.⁵⁰ Honey szerint Rhode-Island volt az első kolónia, amelyben a szabályzaton kívül minden más jogszabályt is a nép közvetlen szavazásával fogadtak el. Itt már a XVII. század közepén bevett gyakorlattá vált, hogy a városok (telepek) lakossága jogalkotó gyűlésekre összejött, és szavazással hozott döntéseket a közügyekben.⁵¹

A közvetlen törvényhozás rendszere tehát több New England-i telepen már fejlődésük első időszakától fogva kolónia szinten is működő intézmény volt. Még könnyebben elterjedhetett a közvetlen "népi" jogalkotás módszere a városok és más települések közfeladatainak intézésében. A település polgárainak gyűlését – az ún. town-meetinget – jóformán mindenütt ismerték New Englandban. A town-meeting első jogi szabályozásai közé tartozik az 1633 októberében Dorchesterben megszavazott határozat. Az intézmény alapjait lerakó szabályzat kimondotta, hogy a polgárok az általános közjóról előmozdítása és a közügyek megfelelő intézése érdekében, minden hétfőn 8 órakor általános gyűlésre jönnek össze. A dorchestéri példa után a kolónia általános tanácsa 1636-ban kötelezővé tette a town-meeting meghatározott formában való megszervezését minden településen belül.⁵²

A kolóniák túlnyomó többségében mihamarabb belátták, hogy a törvényhozás feladatát egyre nehezebb megoldani küldöttek választása, azaz képviseleti szervek alakítása nélkül. A képviseleti jogalkotás elterjedése azonban nem máról holnapra ment végbe, és nem is volt visszaesésektől mentes folyamat. New Plymouthban pl. 1638-ban már bevezették a képviseleti rendszert, s a törvények közvetlen jóváhagyása már kezdett háttérbe szorulni. A küldötti szervek működésében azonban még lényeges zavarok mutatkoztak, s ezek miatt egy időre részlegesen felújult a polgárok közvetlen törvényhozása.⁵³ E korszak képviseleti intézményei mindenesetre még nem rendelkeztek a megfelelő stabilitással. Ez a képviseleti rendszer – még a polgári történeteszek szavai szerint is – a "demokrácia változó, visszahívható képvisellete" volt.⁵⁴

Az amerikai angol kolóniák nem egyszerre alakultak ki, de az előbb vázolt vonások a későbbi kolóniákra is többnyire érvényesek. Kezdetben jóformán minden településen bizonyos primitív demokratizmus alakult ki, amely a társadalmi fejlődés

⁴⁹ Vö. M. Battelli: Les Institution... 81. p.; Lobingier: l.m. 71-72. p.; Nevins-Commager: The pocket history of the United States, New-York, 1942., 6. p.

⁵⁰ Vö. J. Hatschek: Allgemeines Staatsrecht II. Teil. Das Recht der modernen Demokratie, Leipzig, 1909., 10-11. p.

⁵¹ S.R. Honey: The Referendum Among the English, 58. p. Lásd erről továbbá W.B. Stubbs C.B: Gosnell: Select Readings in American Government, New-York, 1948., 40-41. p.

⁵² Vö. C.S: Lobingier: The Peoples Law... 77. p.

⁵³ l.m. 72. p.

⁵⁴ Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870. I. köt., 354. p

menetében egyre inkább feloldódott, és a képviseleti rendszernek adta át helyét. Megfigyelhető ez a folyamat az angol kormányzat skót üldözö politikájának hatására a XVIII. század első felében meginduló kitelepülési hullám alkalmával alakított skót-ír kolóniákban is (Pennsylvania, Carolina, Tennessee, Kentucky, Mississippi). Ezekben is megtaláljuk kezdetben a hagyományos közvetlen demokratikus intézményeket. Ez nem pusztán azzal magyarázandó, hogy e telepésekre hatottak az alapító kolóniák hajdani kísérletei. E kivándorlók is az anyaországból hozták magukkal a demokratikus berendezkedés iránti igényüket és egyházszerkezeteikben idevonatkozóan már szerzett tapasztalataikat.⁵⁵ A primitív demokratikus formák azonban ezekben még hamarabb kimentek a gyakorlatból, mint az alapító kolóniákban.

Az amerikai angol kolóniákban a közvetlen demokratikus formák akár az alkotmányi jellegű szabályok népi jóváhagyásáról, akár a közvetlen néptörvényhozásról vagy a referendum és iniciatíva nagyon kezdetleges primitív kísérleteiről, illetve a városi lakosság town-meetingjeiről van is szó – általában kezdettől fogva a jogalkotás területén jelentkeztek. Már ebben az időszakban megfigyelhető az a sajátosság – ami a későbbi polgári állami fejlődésben mind teljesebb mértékben kifejezésre jutott –, hogy burzsoá viszonyok között a végrehajtás; az igazgatás területén az ügyek intézésében a lakosság általában semmi módon nem működhet közre. A polgárok a tisztségviselők megválasztásával részt vesznek ugyan a végrehajtó szervezet megalakításában, e tisztségviselőket esetleg vissza is hívhatják, de munkájukat, tevékenységüket közvetlenül nem befolyásolhatják, s általában a közfeladatok végrehajtásába személyesen be nem kapcsolódhatnak.

A kolóniák alapítását követő későbbi évtizedekben már a jogalkotás területén is mind kevesebbet hallunk a közvetlen demokratikus formák alkalmazásáról. A kolóniák alapokmányának elfogadása gyakran a közvetlen népi jóváhagyás alapján történt ugyan, de a képviseleti szervek elterjedése után a nép közvetlen jogalkotó gyakorlata jóformán már csak a town-meeting alakjában élt tovább. *Miért szorultak háttérbe a közvetlen demokratikus formák a kolóniák XVIII. századi közéletében?* Az alapvető ok a kezdődő kapitalisztikus jellegű társadalmi-gazdasági fejlődésben rejlik. A kolóniák lakosainak száma egyre inkább gyarapodott, s ilyen körülmények között a közvetlen népi jogalkotás technikai kivitelezése mind nagyobb nehézséget jelentett. Az egyszerű, primitívebb közösségi viszonyok bomlása, a nagyobb társadalmi-gazdasági szerkezeti egységek kialakulása következtében a közvetlen demokrácia hagyományos, "klasszikus" formái mind elégtelenebbül töltötték be társadalmi funkciójukat. E formák feladatait átvevő képviseleti jogalkotás kialakulását egyrésztől tehát a polgáriasodó viszonyok, de másrésztől a kolóniák vezetésében kifejlődő belső ellentmondások is magyarázzák. A régi telepések mindinkább elhatárolták magukat az új bevándorlóktól, s a kolóniák megteremtésében végzett érdemeikre hivatkozással különleges szerepet igényeltek maguknak a közügyek intézésében. *A pionírok arisztokratikus, a társadalom többi elemeitől elszigetelődő rétegének kialakulása szükségszerűen a pangás irányába terelte a közvetlen demokratikus formákat, amelyek csakis a politikai közösség tagjainak teljes egyenjogúsága alapján funkcionálhatnak megfelelően.*

Az amerikai angol kolóniák közvetlen demokratikus intézményeinek pozitív utóhatása főleg a függetlenségi harc idején mutatkozott meg. Ekkor a felszabadultabb polgári szellem, visszanyúlva az első telepések hősi kísérleteihez, kiindulási alapul

⁵⁵ C.S. Lobingier: The Peoples Law... 105–136 p.

vette a kolóniák berendezkedésének hagyományos, demokratikus formáit, és azokat modernebb viszonyokhoz hozzá alakítva beépítette az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak intézményi rendszerébe.

ISTVÁN SZENTPÉTERI

DIRECT DEMOCRACY IN THE AGE OF REFORMATION AND ENLIGHTENMENT; THEORIES AND INSTITUTIONS

(Summary)

Reformation as an ideology directed against feudalism. The content of the return to ancient "perfect" conditions as applied to the church and laymen. The ideas of the plebeian democrat Thomas Münzer on the reform of society. Calvin as the man most adequately formulating the reformers' ideology in accordance with the requirements of bourgeois evolution. The program of restoring democracy in the Church. The organization activity of Calvin in the Church and his Church constitution. The directions of the spreading of Calvinist reformation: the area of the dissolving land community relationships and the guilds. Calvinist democracy becoming popular in The Netherlands, Scotland, Wales.

The institutions of direct democracy in the English colonies in America. The emigration of Dutchmen, Scots and English persecuted for their religious and political convictions to America. The primitive form of democracy intermingled with the collective way of life of the first settlers. The Puritan Church constitution as the pattern of the political organization of the settlements. The first institutions of direct democracy in the colonies: the charters adopted by the citizens, direct legislation by the people, the town-meeting.

Popular constitution-making and legislative power exercised factually in the American colonies becoming independent in the course of the war of independence. Interconnection between the idea of traditional democracy and the political concepts of enlightenment prior to the war of independence. A major constitutional achievement of the North-American states was the people's constitution-making power laid down in and exercised under written legal rules.